

Benedek József

Földrajzi tényezők szerepe a gazdasági teljesítmény alakulásában

A tanulmány célja az, hogy feltárja a gazdaságföldrajz, illetve a földrajzi tényezők szerepének néhány fontosnak vélt aspektusát a közgazdaságtanban. Pontosabban áttekintést nyújtunk azokról a földrajzi tényezőkről, amelyek elsősorban a régiók eltérő gazdasági teljesítményének vizsgálatában jutottak valamilyen szerephez néhány közgazdaságtani ágazatban (regionális gazdaságtan, városgazdaságtan, fejlődés gazdaságtana) Nézetünk szerint a korunkban tapasztalható jelentős elméleti- fogalmi és kutatási eszköz csere a gazdaságföldrajz és közgazdaságtan között jelentős eredményeket, mondhatnánk akár paradigmaváltást eredményezett a heterodox közgazdasági irányzatokban. Ezt a jelentős, elsősorban az angol-szász világot jellemző mozgást lehetne a továbbiakban felhasználni a gazdasági elemzések és prognózisok fejlesztésében.

Kulcsszavak: térbeliség, régió, távolság, egyenlőtlenség.

JEL-kód: P25, R10

Bevezetés

Korunk egyik érdekes jelensége a geográfia és közgazdaságtudomány különböző ágazatai és irányzatai közötti episztemológiai és intézményi átjárhatóság megjelenése és látványos növekedése. Például a Google Scholar rendszerben, az idézettségi mutatók alapján, a saját magát gazdaságföldrajzoscént meghatározó top tíz legidézettebb egyetemi oktató, kutató közül csupán négy geográfus, míg a többség közgazdász, alapvégzettségét tekintve (1. táblázat).

1. táblázat: A legidézettebb tíz gazdaságföldrajzos

(Table 1: The most cited geographers)

Sz.	Név	Intézmény	Tudományágazat
1	Ács Zoltán	George Mason Univ.	közgazdász
2	Jamie Peck	Univ. of British Columbia	geográfus
3	Ron Boschma	Utrecht University	közgazdász
4	Stephen Redding	Princeton Univ.	közgazdász
5	Bjorn Asheim	Stavanger Univ.	geográfus
6	Barney Warf	Univ. of Kansas	geográfus
7	Thierry Mayer	Sciences Po	közgazdász
8	Andrés Rodríguez-Pose	London School of Economics	geográfus
9	Michael Fritsch	Fr. Schiller Univ. Jena	közgazdász
10	Keith Head	Univ. of British Columbia	közgazdász

Forrás: saját szerkesztés, a Google Scholar információi alapján (2019.02.28)

Erre a jelenségre mutat rá Rodríguez-Pose is az Egyesült Királyságban, ahol a geográfus képzéssel rendelkező gazdaságföldrajzosok mintegy harmada üzleti tanulmányok („business school”) vagy közgazdasági intézetekben tevékenykedik (Rodríguez-Pose, 2018). A fenti interdiszciplináris migráció nem teljesen új, hisz olyan kiemelkedő geográfusok mint például David Harvey szakmai tevékenységük jelentős részét gazdaságtani intézetekben fejtették ki. Újdonság abban van, hogy ez a jelenség az elmúlt évek során tömeges jelleget öltött, és példákért nem kell távolra nyúlni, hiszen ez a folyamat érzékelhetően és hangsúlyosan megjelent magyarországi viszonylatban is.

Az inter-diszciplináris mobilitás, átjárhatóság neves szakfolyóiratok tematikus irányultságában és szerkesztői alapirányvonalában is tetten érhető. Így például a gazdaságföldrajz egyik zászlóshajójának tekintett *Journal of Economic Geography* folyóirat egyaránt gazdasági és gazdaságföldrajzi szaklapként határozza meg küldetését, a megjelent tanulmányok jelentős része a klasszikusan értelmezett, a gazdasági tevékenységek térbeliségével foglalkozó gazdaságföldrajztól radikálisan eltérő témakörökben jelenik meg. Ezt a tendenciát illusztrálja jól a szaklap legújabb, 2019/1. száma, ahol a megjelent tíz tanulmány tematikái a következők: kereskedelmi specializáció, agglomerációs externáliák, ingatlanárak és elérhetőség, a város- és regionális fejlődés pszichológiai tényezői, globális ellátási láncok, urbanizáció és termelékenység (Journal of Economic Geography, 2019).

Kétségtelenül, a fenti átjárhatósághoz, amely nem azonos a transz- vagy multidiszciplinaritással, hozzájárult az európai, nemzeti, regionális vagy lokális fejlesztési politika intézményesülése, amelynek eredményeként megnőtt igény jelentkezett a gazdasági szakértői munka irányában. Elsősorban a geográfus képzettséggel rendelkező gazdaságföldrajzosok érdeke kapcsolódott szakértői munkájuk gyakorlatban történő igazolásáért. Ugyanakkor, a fenti jelenleg szerves részét alkotja annak a paradigmaváltásnak, amelynek során a múlt évezred nyolcvanas éveitől a társadalom és gazdaság térbelisége, különböző gazdasági, politikai és társadalmi folyamatok térbeli beágyazódása került a társadalomtudományi vizsgálatok fókuszába (Benedek, 2010; Erdősy, 2014; Nemes Nagy, 2014). Ebben az összefüggésben kiemelt jelentőséggel rendelkezik a társadalom egyik térbeli megnyilvánulásának, a régióknak a vizsgálata. Míg a régiók tanulmányozása hagyományosan a geográfiai egyik kiemelkedő vizsgálati területét alkotja (Thrift, 1996; Werlen, 1997; Benedek, 2000; Benedek, 2002; Benedek, 2008), a közgazdászok régiók iránti szakmai érdeklődése aránylag újkeletű és szorosan kapcsolódik az Európai Unió területi alapú politikáinak intézményesüléséhez. Az előbbi súlypont-áttevéődés különböző módon intézményesült, kiemelkedő példa erre a Regionális Tanulmányok Társaságnak (*Regional Studies Association, RSA*) a megjelenése és fejlődése. Az 1965-ben, 170 taggal létrejött brit tudós társaság (*Learned Society*) működésének kezdeti időszakában a brit regionális kutatásokra fókuszált (Hopkins, 2015). Fontos tevékenységet fejtett ki az 1934-ben létrejött és azóta folyamatosan változó, alkalmazkodó szigetországi regionális fejlesztési politika alakulásában (Benedek, 2006). Az RSA ma már egy több mint ezer tagot számláló, hat területi divízióval rendelkező globális szakmai szervezet, amelynek tevékenysége az európai integrációs folyamat erősödésével rendkívüli módon felértékelődött. Gyakorlatilag jelenleg az RSA talán a legjelentősebb befolyással rendelkező szakmai szervezet az Európai Bizottság regionális politikájának alakításában.

A tanulmány további részében arra igyekszünk, hogy megvizsgáljuk azokat a tartalmi jeveket, amelyek az előbb röviden megjelölt, transz- és interdiszciplináris folyamatokban valamilyen szerepet kaptak. Itt elsősorban azokra az úgynevezett földrajzi tényekre gondolunk, amelyeket különböző közgazdaságtani iskolák átvettek és beépítettek a regionális fejlődési modelljeikbe. Pontosabban a következőkre gondolunk: tér-térbeliség-régió, illetve távolság-egyenlőtlenségek-agglomeráció.

Tér és térbeliség a közgazdasági gondolkodásban

Minden kétséget kizáróan Paul Krugman Nobel-díjas közgazdász gazdaságföldrajzi munkássága képviseli az egyik legjelentősebb, geográfian kívüli elméleti és gyakorlati hozzájárulást a vizsgált témához. Krugman egy új gazdaságföldrajzi irányzatot alapozott meg (Krugman, 2000) az „új gazdaságföldrajzot” (*new economic geography, NEG*), amely megnevezésében ugyan gazdaságföldrajz, de tartalmilag egy újabb heterodox közgazdaságtani irányzat (Benedek, 2006). Ahogy némileg várható volt, az „új gazdaságföldrajz”, deklarált metaforikus jellege ellenére számos, megítélésem szerint megtermékenyítő vitát váltott ki. A pro- és kontra vélemények szisztematikus összefoglalóját követhetjük a *Regional Studies* 2011-ben megjelent, évfordulós

(30 éve jelent meg Krugman iskola teremtő tanulmánya) tematikus számában (Storper, 2011). Érdekes, hogy a fenti vitából kimaradt a Krugman-modell térfelfogása, annak ellenére, hogy meglátásunk szerint, pontosan a komoly redukciókat bevezető térfelfogása a NEG egyik alapvető hiányossága. Pontosabban, Krugman azt feltételezi, hogy egy államon belül két homogén régió létezik, mindkettő két gazdasági szektorral rendelkezik (mezőgazdaság és ipar), ahol a foglalkoztatottak száma azonos. Ebben az egyensúly modellben az egyetlen mobilis termelési tényező az iparban foglalkoztatott munkaerő, amely az alacsonyabb bérezésű régióból a magasabb bérekkel rendelkező régióba vándorol. Tudományosan általánosan elfogadott nézet, hogy a tér egyik leghatékonyabb operacionalizálási lehetőségét a regionális területi egységek meghatározása, az úgynevezett regionalizáció képviseli. Természetesen, a krugmani két homogén régió feltétele a valóságtól távol áll, erősen redukcionista jellegű. Anélkül, hogy részletes fejtegetésbe bocsátkoznánk, a régiók lehatárolásának és meghatározásának egyik módszertani követelményének sem felel meg. Így, a gazdaságföldrajzban oly gyakran használt homogén vagy struktúra régiók lehatárolásánál egy vagy több struktúrajelzőt vesznek figyelembe, amelyek típusa szerint beszélhetünk agrárregiókról, ipari régiókról, város régiókról stb. Viszont ezek a homogén régiók csak a lehatárolásra felhasznált ismérvek szerint homogének, azaz egy sor olyan egyéb tulajdonsággal rendelkeznek, amelyek tekintetében nem homogének. Más szóval, olyan tökéletesen homogén régiókat, amire Krugman elméletét felépíti a valóságban, nem találkoztunk. Másról, a „Földrajz és kereskedelem” című munkájában Krugman újabb adalékokat tesz régió felfogásához. Szerinte a régiók és városok a növekvő hozadékok térbeli produktumai (Krugman, 2003). Kétségtelenül egy meglepő megfogalmazás, a hozzá fűződő demonstráció elegáns, de még mindig túl egyszerű ahhoz, hogy a jóval komplexebb valóságnak csak megközelítően is megfeleljen.

A minimális tér-reflexió hiánya köszön vissza olyan rangos szakmai közegekben is, mint a korábban említett RSA vagy akár a regionális tudomány nemzetközi szakmai szervezeteiben (*Regional Science Association International, European Regional Science Association*). Akár az RSA hivatalos internetes oldalát olvassuk vagy a vezető folyóiratuk, a *Regional Studies* küldetését és céljait, némileg meglepő azon minimális igény hiánya, hogy valamilyen módon meghatározzák, körülírják tevékenységük tárgyát, a régiót. Ez többnyire explicit módon ontológiai státust nyer, ami gyakorlatilag a konténer-tér fogalmának felel meg: a régió külső léttel rendelkezik, eleve adott, amire vonatkozóan minimálisan elégséges egy megfelelő adatsor projekciója és a használt változók közötti statisztikai összefüggések felállítása ahhoz, hogy a vizsgálat regionális jelleget öltjön. Hogy a konfúzió teljesebb legyen, az elmúlt évek során a regionális vizsgálatokhoz sorolják a városi agglomerációkkal vagy csupán városokkal foglalkozó tanulmányokat is, illetve nagyobb, több államot magában foglaló regionális együttesek vizsgálatát (pl. Európai Unió), ahol a régió szerepét tulajdonképpen az államok töltik be, ezzel gyakorlatilag teljessé téve a megvizsgált területi szintek skáláját, és nyilvánvalóan messze túlnőve a deklarált célokat: szubnacionális régiók vizsgálata.

Tehát azt látjuk, hogy a geográfia alapvető vizsgálati tárgya, a tér és annak különböző megjelenési formái, elsősorban a régió és város, beépült a közgazdaságtani paradigmákba, de ez a beépülés elsősorban metaforikus és nem tartalmi jellegű. A fent említett példákon kívül a geográfia metaforikus használatának számos más alkalmazásával is találkozunk: Manuel Castells a gazdasági fejlődés földrajzáról beszél, a high-tech cégek párizsi agglomerációjának vonatkozásában (Castells, 2006). Nemrég, a *Centre for Cities* 2017-ben megjelent elemzésében (Swinney és Breach, 2017) a „termelékenység földrajzát” említi annak a problémának fontos tényezőjeként, amely a brit gazdasági szakirodalmat erőteljesen foglalkoztatja, éspedig az Egyesült Királyság gazdaságának csökkenő termelékenysége (EU átlag alatti, 2016-ban). Ez alatt a termelékenység jelentős térbeli különbségeit értik, egész pontosan a Dél-Keleten (London és környéke) kívüli régiók városaiban alacsony a vállalkozások termelékenysége, ami meghatározza az alacsonyabb béreket és életminőséget is. Ezen a példán is szembevetendő az, hogy a tér ugyan deklaráltan fontos tényezője a termelékenység alakulásának, de tartalmilag néhány gazdasági változó egyenlőtlen térbeli megoszlásán kívül egyéb földrajzi tényezők vizsgálatára nem kerül sor.

Távolság, agglomeráció és egyenlőtlenségek

Tartalmilag a földrajz és közgazdaságtan legkiemelkedőbb kapcsolódási pontját a térbeli egyenlőtlenségek alkotják (Benedek és Kocziszky, 2017). A nagyobb hagyomány vagy tradíció a geográfia oldalán áll, hisz a gazdaságföldrajz egyik alapvető kérdése már a 19. századi intézményszerűsítés időszakából, a népesség és gazdaság egyenlőtlen térbeli megoszlásához kapcsolódott. Amennyiben bevezetjük a regionális dimenziót, ez a kérdés úgy tevődik fel, hogyan magyarázzuk a népesség és gazdaság regionálisan egyenlőtlen megoszlását. A gazdasági tevékenységek egyenlőtlen térbeli vagy regionális megoszlása tulajdonképpen a régiók gazdasági szerkezetében tükröződik, amely a maga során egy sor helyi, lokális illetve külső tényező hatásából származik. A régiók gazdasági tevékenységének szerkezete azt is meghatározza, hogy milyen régiók reziliensebbek a válságok, gazdasági sokkok hatására.

A gazdaságföldrajz esettanulmányok sorával, idiografikus szemlélettel közelítette meg ezt a kérdést, nem törekedett arra, hogy általános érvényességű, formalizált modelleket állítson föl. A másik oldalon, a közgazdaságtanban a múlt évszázad ötvenes éveiben kialakult néhány olyan kutatási irányzat (regionális tudomány, regionális gazdaságtan, városgazdaságtan, térökonometria) amely egy nomotetikus perspektívára építve, megpróbálta modellezni a térbeli és regionális egyenlőtlenségeket. Ezen irányzatok, bár elismerték a tér fontosságát, a térbeliségre, akár csak az időre, mint a gazdasági fejlődés egyik peremfeltételére tekintenek. Tulajdonképpen a geográfusok által kiemelten fontosnak tekintett, úgynevezett „földrajzi tényezők” (természeti környezet, földrajzi helyzet stb.) közül csupán a távolság épült be, alapvető tényezőként, a formalizált modellekbe. Nyilván az egy leegyszerűsítő megközelítés, de a gazdasági folyamatok modellezésében alternatíva erre gyakorlatilag nincs.

A távolság szerepét illetően, a NEG és, általánosan, a regionális gazdaságtan elismeri a tér fontosságát a gazdasági tevékenységek szervezésében, de ugyanakkor alapvetően azt felételezik, hogy a távolság szerepe a régiók közötti kapcsolatok alakulásában csökken. Pontosabban, a fajlagos szállítási és kommunikációs költségek csökkenő tendenciája, és egyéb feltételek teljesülése - mint a növekvő mérethozadék vagy a monopolisztikus verseny – a gazdasági tevékenységek és népesség térbeli agglomerációját váltják ki vagy azt erősítik meg (Krugman, 2000). Krugman elismeri, hogy „... súlyos ára is van annak a tendenciának, hogy a nemzetközi gazdaságtan művelői nem látják: az országoknak térbeli kiterjedésük van, térben tevékenykednek...” (Krugman, 2003, 16. o.).

Másrészt, elsősorban a városi gazdaságtan és az innováció vizsgálatok a távolság kiemelkedő szerepét hangsúlyozzák az úgynevezett tudás-szpillover effektusok generálásában (Benedek et co., 2018). Ugyanakkor, bár a távolság fontossága csökkent a modern szállítási és kommunikációs rendszerek fejlődése eredményeként, a legintenzívebb gazdasági kapcsolatok mégis a térbeli agglomerációkban jönnek létre. Tulajdonképpen az agglomerációs hatások legfőbb forrását a vállalatok térbeli közelsége képviseli, ami a távolság fontos szerepére utal, némileg ellentmondva a NEG egyik alapvető feltételezésének. Az agglomerációs hatások alacsonyabb térszinten nyilvánulnak meg, azaz lokálisan, esetleg regionális szinten, az agglomeráció méretétől függően (Benedek, 2006).

A szakirodalom különbséget tesz a pozitív agglomerációs hatások és a negatív agglomerációs hatásokat között (Lengyel és Rechnitzer, 2004). A pozitív hatásokat a térbeli agglomerációba települő vállalatok közelsége határozza meg. Mivel a termelési költségek jelentősen csökkennek a távolság-, azaz a szállítási és tranzakciós költségek függvényében, a gazdasági tevékenységek telepítésének legelőnyösebb térbeli formája az agglomeráció. A vállalkozások azért maradnak az agglomerációkban, hogy optimális működésük szempontjából a megfelelő térbeli és gazdasági kontextusban maradjanak, és közvetlenül hozzáférhessenek piaci információkhoz. Az agglomerációkban nem piaci jellegű kapcsolatokat (*nontraded interdependencies*) építenek ki,

amelyek különösen a dinamikus, technológia intenzív ágazatok számára fontosak (Storper, 2000). Amennyiben egy agglomeráció gazdaságilag diverzifikált ágazati szerkezettel rendelkezik, a vállalkozások térbeli közelségének további előnyei jelentkeznek: egy erősen specializált és diverzifikált munkaerőpiac; a nagyvárosi infrastruktúra (szállítás, kommunikáció, oktatás) magasabb fejlettségi szintje.

Ebből a rövid áttekintésből látszik, hogy a földrajzi távolság egy Janus-arcú megítélést kap: egyrészt úgy néz ki, hogy a tér-idő kompresszió a távolság szerepét minimalizálja, másrészt azt látjuk, hogy a távolság mégis fontos az agglomerációs előnyök kialakulásában és fennmaradásában.

Konklúziók

Mi tud hozzáadni a fentiek tükrében a gazdaságföldrajz a közgazdaságtanhoz? Véleményünk szerint fontos szerepet tölthet be az esettanulmány-orientált empirikus eredményeivel a közgazdasági modellek ellenőrzésében, korrigálásában. Köztudott, hogy a rosszul modellezhető bizonytalanság okozói időben és térben változnak (Szapáry, 2018). A térbeli változás feltárásának lehetőségét nyújtó gazdaságföldrajz ennek az úrnek a betöltésében fontos szerepet játszhat. A földrajzi tényezők kiemelt vizsgálata nem teszi ugyan pontosabbá a gazdasági modelleket és előrejelzéseket, de mindenképpen felhívja a figyelmet olyan kérdések felvetésére, amelyek valóságghűbbé teheti a gazdasági narratívát. Hasonló szerepet játszhat az időbeli változással, a gazdaság-történelmi eseményekkel, különösen a gazdasági válságokkal is foglalkozó, jelenleg marginális szerepet betöltő gazdaságtörténet is. A tér és történelem nem peremfeltételei a gazdaság szerveződésének, hanem fontos szellemi és empirikus laboratóriumai a komplex térgazdaság-társadalom kölcsönhatásoknak. Talán nem idejét múlt Immanuel Wallerstein ebbe az irányba mutató integratív szemlélete. Végezetül nem találhatunk prózaibb befejezést, mint egy Nobel-díjas felhívását, amellyel, nyilván, messzemenően egyetértünk: „Úgy gondolom eljött az ideje, hogy az új elképzelések segítségével rehabilitáljuk a gazdaságföldrajzot, és a közgazdaságtan fő tárgyai közé emeljük.” (Krugman, 2003, 21 o.).

Felhasznált irodalom

- BENEDEK, J. (2000): *A Társadalom térbelisége és térszervezése*. Risoprint, Kolozsvár.
- BENEDEK, J. (2002): A földrajz térszemléletének hullámai, *Tér és Társadalom* 2, 21–40.
- BENEDEK, J. (2006): *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- BENEDEK, J. (2008): The emergence of new regions in transition Romania. In: Scott, J. (szerk.): *De-coding New Regionalism. Shifting Socio-political Contexts in Central Europe and Latin America*, 233 – 246, Ashgate. Urban and Regional Planning Series, Aldershot.
- BENEDEK, J. (2015): A társadalom térbelisége és térszervezése. A romániai regionális egyenlőtlenségek társadalomföldrajzi vizsgálata. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- BENEDEK, J., KOCZISZKY, GY. (2017) TERÜLETI POLARIZÁCIÓ ÉS KONVERGENCIA A VI-SSEGRÁDI ORSZÁGOKBAN, *MAGYAR TUDOMÁNY*. 178:3, 261-272.
- BENEDEK J., KOCZISZKY GY., VERESNÉ SOMOSI M. (2018) AZ INNOVÁCIÓ VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI: TECHNOLÓGIAI INNOVÁCIÓTÓL TÁRSADALMI INNOVÁCIÓIG. *ERDÉLYI TÁRSADALOM*, 16:2, 11-30.
- CASTELLS, M. (2006): A tudás világa. Napvilág Kiadó, Budapest.
- ERDŐSI, F. (2014): A térértelmezés néhány problémája, szempontjainak sokfélesége, *Tér és társadalom*, 28:1, 5–24.
- HOPKINS, J. (2015): Community, impact, leadership – 50 years of the Regional Studies

- Association [https://3ftfah3bhjub3knerv1hneul-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2018/06/RSA_50th_Leaflet_Final_Web_version.pdf].
- JOURNAL OF ECONOMIC GEOGRAPHY (2019): Tartalomjegyzék. 19.1. [https://academic.oup.com/joeg/issue/19/1]
- KRUGMAN, P. (2000): A földrajz szerepe a fejlődésben. *Tér és társadalom*, 4, 1–21.
- KRUGMAN, P. (2003): Földrajz és kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LENGYEL, I., RECHNITZER, J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- NEMES NAGY, J. (2014): Térelmélet, tudománytörténet, tértudomány. *Tér és társadalom*, 28:1, 173–178.
- RODRÍGUEZ-POSE, A. (2018): Threat or opportunity? On the ‘cross-corridor diaspora’ of British economic geographers. *Environment and Planning A*. 50.7. 1500-1502.
- STORPER, M. (2000): Globalization, Localization, and Trade. In: Clark, G. L., Feldmann, M. P., Gertler, M. S. (szerk.): *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, 146–168.
- STORPER, M. (2011): From Retro to Avant-garde: A Commentary on Paul Krugman’s ”The New Economic Geography, Now Middle-aged”. *Regional Studies*, 45:1, 9–15.
- SZAPÁRY, GY. (2018): Bevezetés. *Köz-gazdaság*. 13.4. 68-69.
- SWINNEY, P., BREACH, A. (2017): The role of place in the UK’s productivity problem. Centre for Cities [https://www.centreforcities.org/wp-content/uploads/2017/11/17-11-15-The-role-of-place-in-the-UKs-productivity-problem.pdf].
- THRIFT, N. (1996): *Spatial Formations*. London, SAGE Publications.
- WERLEN, B. (1997): *Sozialgeographie alltäglicher Regionalisierungen*. Erdkundliches Wissen, Band 119, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.

Felhasznált inernetes oldalak:

www.regionalstudies.org

<https://rsa.tandfonline.com/action/journalInformation?show=aimsScope&journalCode=cres20>

https://scholar.google.com/citations?view_op=search_authors&hl=en&mauthors=label:economic_geography